

Trysant Canal

L'Heràldica en el
Segle d'Or Valencià

L'Heràldica en el Segle d'Or Valencià

Els llibres dels justícies valencians conservats en l'Arxiu del Regne de València constitueixen un fons documental de gran riquesa pels escuts heràldics representats en les seues cobertes. L'ampli període cronològic (1312-1581, encara que el gros va ser pintat entre final del segle XIV i mitjan del segle XV) i el gran nombre de registres decorats (634 corresponents a 105 cognoms), permeten estudiar l'evolució de l'heràldica valenciana tant des d'una perspectiva històrica com artística. Convé remarcar que els arxius dels justícies destaquen per la seua antiguitat i per la continuïtat dels seus fons, que aporten dades molt valuoses per a l'estudi de la institució i per al coneixement de la societat de l'època.

Estem, per tant, davant d'una de les col·leccions heràldiques més antigues, completes i valuoses que es coneixen en l'actualitat. Els escuts d'armes, que ara s'exposen per primera vegada amb caràcter monogràfic, reflecteixen amb claredat els trets més destacats de l'heràldica medieval, i permeten apreciar d'una manera molt directa l'evolució estètica del disseny heràldic en un moment històric en què els escuts es caracteritzen per la gran llibertat amb què es representen. Això fa que en els llibres dels justícies valencians destaque, com a tret principal, la flexibilitat amb què es pinten els escuts d'armes, en contrast amb la codificació de les formes heràldiques que tindrà lloc en els segles següents.

1.

1404

Bernat Gili

ARV. Justícia 300 sous,
llibre 330.

*Escut de la família Gili
o Gil que representa,
mitjançant armes
parlants, un quadrant de
navegació i un castell.*

Els Justícies Valencians

3

Jaume I a principis de 1239 va atorgar un text legal o fur municipal, denominat Costums o Furs. Amb este marc jurídic es pretenia consolidar el Regne de València com a nova entitat politicoterritorial en el si de la Corona d'Aragó i establir un marc legal per al regiment de la seua capital.

La jurisdicció de la ciutat es va disposar que girara entorn del *curia*, denominat justícia a partir de 1250, un oficial reial que exercia la jurisdicció ordinària en els municipis i que era assessorat per una assemblea de veïns, formada per prohoms o ciutadans, com a òrgan consultiu.

Els justícies del regne de València tenien el fur de conèixer de primera mà, és a dir, s'acudia a ells en primera instància per a resoldre disputes tant civils, com penals o criminals. Popularment eren anomenats "Un sol veí", ja que el fur que els instituïa començava precisament per eixes paraules, i per tant es tractava d'una sola persona que havia de ser habitant del municipi. En el cas de la ciutat de València serà el justícia el que senta (el clam), estudie i determine, amb

2.

1410

Joan Marromà

ARV. Justícia 300 sous, llibre 764.

Escut format per un arma parlant. En este cas fa referència al Mar Romà o Mediterrani.

3.

1480

Antoni Sendra

ARV. Justícia 300 sous, llibre 735.

Escut que combina figures heràldiques del tipus al·legòric i noms: L'Au Fenix renaixent de les seus cendres.

4

5

4.

1341

Pere Colom

ARV, *Justícia Civil*, segle XIV, llibre 74.

Escut format per un arma parlant, un colom com a representació del cognom.

5.

1411

Jaume de Falç

ARV, *Justícia 300 sous*, llibre 353.

Escut format per un arma parlant, un falç com a representació del cognom.

l'ajuda del consell de prohoms i assistit per un assessor, totes les causes civils i criminals per a les quals siga requerit en el terme general de la ciutat. L'elegit ha de ser "home bo, útil i suficient". El càrrec té una duració d'un any, i no pot exercir-lo la mateixa persona durant dos anys consecutius, sinó que haurà d'esperar al tercer any per a poder tornar a ser-ne nomenat.

Una reforma de caràcter institucional i jurisdiccional, per l'acumulació de causes, va convertir en 1321 el justícia de València en dos magistratures més especialitzades: el justícia civil i el justícia criminal. El justícia civil s'encarregava d'assumptes de naturalesa civil: deutes, embargaments, nomenaments de tutors, curadors i marmessors, i va assumir posteriorment altres funcions com, per exemple, les de registre públic de documents.

Ambdós magistratures van ser exercides per un cavaller o per

6

7

un ciutadà, alternant-se cada any, a fi de fer un repartiment equitatiu del poder entre les dos classes urbanes. A pesar que la noblesa urbana i els ciutadans pertanyien jurídicament a estaments diferents, els dos col·lectius compartien idèntics interessos en la política municipal, a més de certs privilegis socials i penals que els aproximaven. De fet al llarg d'estos segles té lloc una lenta però progressiva fusió social entre ambdós grups, tant per privilegis concedits pels reis com per simples aliances matrimonials.

Si considerem el procés d'ennobliment dels ciutadans, no ens ha d'estranyar que aquells que exercien de justícies en la ciutat de València utilitzaren en la seua documentació un símbol característic de la noblesa, l'escut d'armes. Independentment de la seua condició social, els justícies dels segles XIV i XV acostumaven a representar les seues armes en els llibres on registraven la seua activitat diària. És molt probable que este costum es remunte al segle XIII, encara que a causa de

6.

1379

Francesc d'Esplugues

ARV, Justícia Civil, segle XIV, llibre 397.

Diferents variacions del mateix escut.

7.

1387

Francesc d'Esplugues

ARV, Justícia Civil, segle XIV, llibre 528.

8

9

8.
1342
Bernat de Valldaura
ARV, Justícia Civil, segle XIV, llibre 83.
Exemple de dos escuts amb canvis introduïts pels descendents.

9.
1394
Nicolau de Valldaura
ARV, Justícia Civil, segle XIV, llibre 676.

la mutilació de les cobertes dels escassos llibres conservats d'esta època no ha sigut possible documentar esta hipòtesi. Tampoc sabem amb certesa per què els justícies deixen de representar els seus escuts en el segle XVI. Tal volta l'evolució del concepte heràldic durant esta centúria pugua explicar esta circumstància.

L'any 1363, Pere IV va instaurar el càrrec del justícia de tres-cents sous, per a jutjar sumàriament les causes civils que no superaren eixa quantitat. S'assignava generalment a un notari o a un escrivà. En la documentació del justícia de tres-cents sous, junt amb les armes del titular del càrrec, apareixen les de la ciutat de València i les dels barris o quarters en què esta es dividia.

El justícia criminal tenia com a tasques assignades la vigilància en matèria de censals, violaris i deutors, la defensa de la salut pública mitjançant l'aplicació de mesures

10

11

sanitàries, especialment en els temps d'epidèmies, també tot el que fa referència a l'abocament de fems en els carrers, l'emmagatzematge de mercaderies perilloses i l'exercici il·legal de la medicina. S'encarregava de la jurisdicció en temes de naturalesa sexual, mendicitat, així com la defensa de l'orde públic i delictes contra la propietat i les persones.

La naturalesa d'estos càrrecs va ser sempre ambigua: ni reial ni municipal en la seua totalitat. Eren elegits per la ciutat i nomenats pel rei, presidien el Consell, però impartien justícia en nom del monarca i el seu arxiu romania separat del municipal, però en el mateix edifici. Estes magistratures diferenciades van perdurar, com a tals, fins que el 29 de juny de 1707 el Decret de Nova Planta va acabar amb els Furs i les institucions valencianes.

L'arxiu del justícia es conservava en la planta baixa de l'antiga Casa del Consell de la ciutat de València, al costat del Palau

10.

1375
Andreu Guillem
Escrivà

ARV, Justícia Civil, segle XIV, llibre 365.

Exemple de dos escuts amb canvis introduïts pels descendents. En aquest cas és un escut partit que afegeix nous elements per a identificar un enllaç matrimonial o un cognom heretat a l'escut familiar.

11.

1377
Guillem Escrivà

ARV, Justícia Civil, segle XIV, llibre 382.

13

14

de la Generalitat. En 1586 es va declarar un incendi en l'arxiu municipal de la ciutat, i els arxius dels justícies es van salvar i es van traslladar provisionalment a la Seu. Després de 1707 el justícia va ser substituït pel *corregidor*, però l'arxiu va continuar en el seu lloc. Ferran VI, per un decret de 20 de juliol de 1758, va manar que, davant de l'abandó dels arxius de les institucions forals, es reuniren en un sol edifici els sis arxius propietat de la Corona, entre ells els del justícia civil i el justícia de tres-cents sous. Alguns anys després, una orde de Carles III de 2 de març de 1770 va assignar la Casa Professa dels Jesuïtes, confiscada per la Corona arran de la seua expulsió en 1767, perquè s'hi pogueren reunir els esmentats arxius. Però la transferència definitiva a la Casa Professa es va fer en 1859, quan es va derrocar l'antic ajuntament de València. Durant estos anys la conservació de l'arxiu va ser prou deficient, com es denunciava en un informe de finals de 1770: "Que l'arxiu de la cort civil, que en l'antic va servir de calabossos, inclou un altre gran nombre de registres, papers i protocols inútils per la profunditat i humitat del lloc".

12.

1401

Bertomeu Saera

ARV. *Justícia 300 sous, libre, 755.*

Aquest cognom utilitza tres tipus d'escuts: ogival, en losange i alemany o de torneig. Aquest darrer es caracteritza pel xicotet clavill que presenta en el costat dret.

13.

1406

Bertomeu Saera

ARV. *Justícia 300 sous, libre 196.*

14.

1406

Bertomeu Saera

ARV. *Justícia 300 sous, libre 703 bis.*

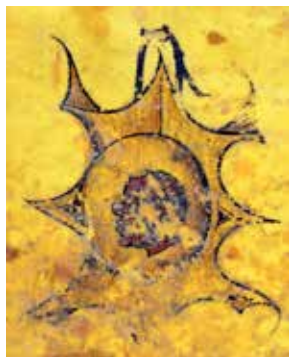
15.

1464

Joan Rull

ARV. Justícia 300 sous,
llibre 734.

Escut que utilitza
un arma parlant,
representant un home
de color amb el cabell
rull. Variació d'un escut
alemany o de torneig.

15

16

16.

1536

Andreu Martí Pineda

ARV. Justícia 300 sous,
llibre 1102.

Escut que utilitza com
armes un pi i un animal
sense identificar.

17

18

17.

1357

Jaume de Celma

ARV. Justícia Civil, segle
XV, llibre 3567.

18.

1405

Francesc Amalrich

ARV. Justícia 300 sous,
llibre 259.

Escut ogival que utilitza
com arma parlant un
ala daurada.

19.

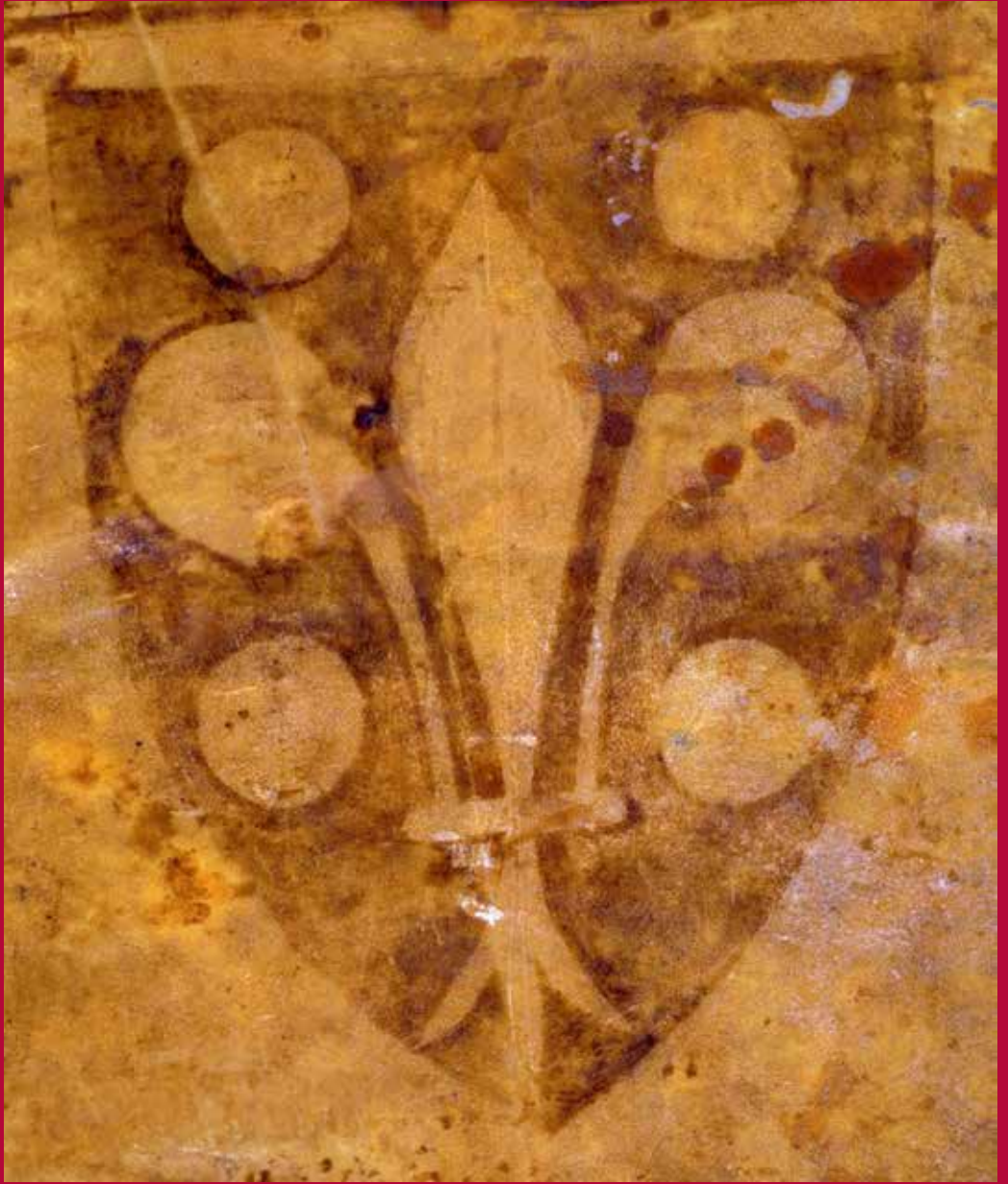
1352

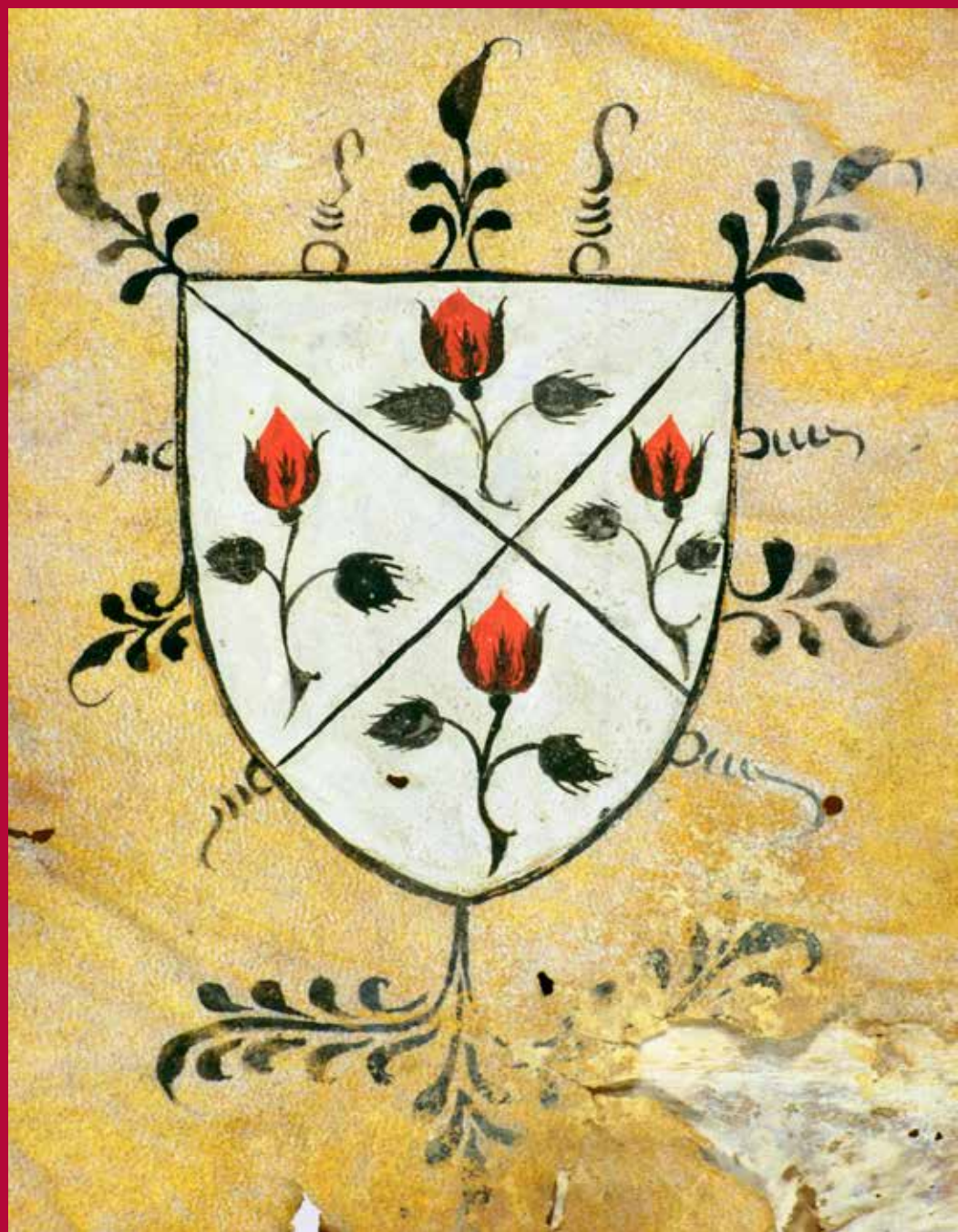
Pere del Bosc

ARV. Justícia Civil, segle
XIV, llibre 157.

Escut del més antics
conservats, utilitza tinta
ferrogàlica.

La classificació que finalment se li va donar en este centre va distingir els fons segons els diferents justícies. Es van crear així quatre subseccions: la del Justícia de València (des del primer testimoni escrit conservat de 1279 fins a la reforma de 1321); la del Justícia Civil (la més voluminosa, 5143 llibres entre 1321 i 1707); la del Justícia de Tres-cents Sous (entre 1319 i 1629); i la del Justícia Criminal (entre 1321 i 1669), molt incompleta, ja que es considerava que els processos criminals tenien menor valor probatori i interés que els processos civils i el seu paper es reutilitzava o es venia.

Els Escuts dels Justícies

21

Esbossarem ací algunes idees relatives tant a l'estructura i la composició dels escuts com a les tècniques i els materials utilitzats pels seus autors.

En la profusió d'armes parlants per simple representació, per figuració fonètica o per al·legoria, s'observa una de les característiques heràldiques peculiars i pròpies de la Corona d'Aragó. Estes manifestacions heràldiques són pròpies dels ciutadans honrats d'ascendència plebea que, a diferència de la noblesa de sang, no disposen per tradició d'una armes conegudes.

Un grup considerable d'escuts oferix una total identitat entre les figures i els cognoms dels justícies. Jaume de Falç, per exemple, representa una falç, mentres que Pere Colom utilitza un colom. Altres vegades, en canvi, els cognoms són derivats de les figures, com el cérvol de Donís Cervera o les roses de Bernat Ros. També hi ha escuts que combinen dos elements: Antoni Peralada recorre en els seus llibres a la representació de peres i ales. De vegades, l'associació de noms i figures heràldiques pot ser de tipus al·legòric. És este el cas de l'au fènix ressorgint de les seues cendres que apareix en l'escut d'Antoni Sendra.

20.

1402

Bernat Ros

ARV. *Justícia 300 sous,*
llibre 187.

Escut ogival dividit en
quarters que utilitza
armes parlants com a
representació del cognom.

21.

1527

ARV. *Mestre Racional.*
Pergamins any 1527,
nº 28.

Apoca de Joan Cardona,
pintor, per haver pintat
l'escut d'armes del
Justícia de 300 sous de
València.

22

23

Les abstraccions privatives de l'heràldica, dites *peces* en la terminologia tècnica, es vinculen majoritàriament a la noblesa més antiga. Apareixen fins a dotze tipus diferents, tant peces de primer orde (pal, pal viperat, faixa, faixa viperada, faixa ondada, banda, cotisses, xebro, creu i punta), com peces de segon i tercer orde (bordura, besant, losange, escussó i escacat).

22.

1481

Gabriel Lluís Minyó

ARV. *Justícia 300 sous*,
llibre 1094.

*Llibre del justícia que
inclou tres escuts: el de la
ciutat de València, el del
quarter de Sant Vicent i
el del mateix justícia.*

23.

1431

Gabriel Tomás

ARV. *Justícia 300 sous*,
llibre 722.

Respecte a les *figures o mobles*, termes heràldics utilitzats per a al·ludir a elements del món concret, i la identificació dels quals ha sigut possible en molts casos per tractar-se d'escuts parlants, es representen astres (sol, lluna, estrela i cometa), animals (lleó, cérvol, bou, cabra, porc senglar, gos, àguila, gall, colom, merla, peixos sense determinar i petxines), animals mitològics (au fènix), vegetals (flor de lis, rosa, timó, pi, pinya, pera, gavella de blat i arbres sense determinar), edificis i construccions en pedra (castell, palau, torre, abadia, masia,

24

25

font i escala) i figures diverses (braç, cap, espasa, llança, falç, corona, ploma, ala, espill, campana, quadrant, nau, cànter, graella, serra, catapulta, brases, flames, roc i tauler d'escacs).

Destaca en la col·lecció que presentem la llibertat amb què es disposen i combinen les peces i figures, que poden variar en un mateix individu (per exemple, en els blasons de Francesc Esplugues i Pere Colom), per no parlar dels canvis introduïts pels descendents (en el cas de Bernat i Nicolau Valldaura), cosa que és indicatiu de l'estadi emergent en què es troben tant l'origen nobiliari d'estes famílies com l'heràldica de l'època. Estes transformacions poden comportar així mateix l'ampliació de l'escut. Solen ser en este cas escuts partits que incorporen nous elements per a identificar un enllaç matrimonial o per a incorporar el cognom matern o un altre heretat a l'escut familiar, que va enriquint així la seua composició. Esta circumstància s'aprecia, per exemple, en els llibres de Guillem Escrivà, Francesc Joan i Pere Roca.

24.

1378

Tomàs Poch

ARV. *Justícia* 300 sous, llibre 1064.

Escut parlant que utilitza la representació d'un porc senglar travessat per una llança.

25.

1391

Vicent Benajam

ARV. *Justícia* 300 sous, llibre 161.

Escut que utilitza com arma un canelobre de cinc braços i dues estrelles, que segurament fan referència a una família d'ascendència jueva.

26

27

26.

1409

Ramon Verdú

ARV. Justícia 300 sous, llibre 263.

Dues versions d'un mateix escut que utilitza com arma parlat possiblement un verderol.

27.

1409

Ramon Verdú

ARV. Justícia 300 sous, llibre 202.

La forma i la proporció dels escuts evolucionen seguint les modes i gustos estètics de cada època. No obstant això, la coexistència de diferents formes en un mateix període és un fet freqüent. Bertomeu Saera, per exemple, utilitza tres tipus d'escuts en els seus llibres de 1406. Els escuts ogivals s'utilitzen preferentment fins l'últim quart del segle XIV, moment en què apareixen els escuts en losange. A principis del segle XV s'introdueix l'escut alemany o de torneig, caracteritzat pel xicotet clavill que presenta en el costat dret en record del lloc on es refermava la llança. En 1464 apareix per primera vegada un escut ovalat. En el segle XVI adopten sempre la forma quadrilonga o moderna en la seua variant hispànica, arrodonida en la part inferior. El centre de la vora inferior acaba en punta i, en alguns casos, la vora superior forma dos concavitats simètriques.

Les dimensions dels escuts estan en funció del format dels

28

29

llibres i de la tipologia documental. En els més antics, precisament els més grans, els escuts ocupen pràcticament la totalitat de la coberta. En canvi, en els llibres de *tales i clams* del justícia civil de tres-cents sous, els escuts gentilicis tenen dimensions més reduïdes per representar-se junt amb les armes de la ciutat i les dels barris de València. Fora de l'escut, podem trobar elements ornamentals, com orles, que en alguns exemplars com els registres de Bertomeu Bonet i Joan Marromà aconseguixen un gran nivell de preciosisme. En les cobertes dels exemplars més antics i al començament d'algunes mans, les armes del justícia se solen representar sense camp heràldic. A excepció de dos llibres pertanyents a Joan Ferrer, en els quals es llig la inscripció “tro açï” damunt d'un cap humà, les armes mai porten llegendes.

Deixant de banda alguns llibres més antics que potser van ser fets pels mateixos escrivans, els escuts tenen generalment una clara intenció artística i ornamental, amb un ric i vistós

28.

1408

Jaume Vallseguer

ARV. *Justícia 300 sous,*
llibre 262, mà 6.

*Dues versions d'un
mateix escut que
representa un castell
defensant una vall.*

29.

1398

Jaume Vallseguer

ARV. *Justícia 300 sous,*
llibre 125.

30

30.

1383

Joan Cervató

ARV, *Justícia Civil*, segle XIV, llibre 462.

Escut que utilitza un arma parlant, en aquesta ocasió uns cervols fent referència al cognom.

31.

1378

Martí Fuster

ARV, *Justícia Civil*, segle XIV, llibre 391.

En els escuts dividits en quatre parts o quaters els elements heràldics estan duplicats.

31

colorit directament vinculat a la seua primitiva funció militar. L'heràldica medieval es caracteritza per l'estilització de les formes, la uniformitat general de les actituds i l'estructura geomètrica del disseny. Les figures ocupen bona part del camp heràldic. Recorrent a la simetria s'aconsegueix donar una sensació d'equilibri i harmonia. No ocorre el mateix amb les representacions del segle XVI. Estes es tornen més realistes i les figures s'aïllen en la part central de l'escut.

Pareix que els justícies d'una mateixa època solien encarregar els escuts al mateix pintor o il·luminador, encara que també ens trobem amb diferents artistes coetanis treballant en un mateix període, i amb justícies que canvien de pintor quan ocupen de nou el càrrec. Els autors dels escuts romanen de moment en l'anonimat, si bé esperem que en un futur l'anàlisi dels pigments i l'estudi d'aspectes tècnics com els trets del dibuix, l'evolució de les figures i la comparació dels elements ornamentals ens permeten saber el nombre d'artistes representats en el fons, i al mateix temps conèixer amb més detall els materials utilitzats en la confecció dels escuts.

32

33

Respecte al suport, és majoritari l'ús del pergamí de la coberta anterior, encara que en alguns exemplars les armes del justícia apareixen novament sobre paper al començament de cada mà. Quan passa això, es tracta sempre d'escuts de gran simplicitat realitzats amb tinta ferrogàlica, i és molt probable que siguin obra dels mateixos escriptors. En els escuts policroms fets al tremp, la capa pictòrica adquireix un aspecte lluminós amb un acabat mat o lleugerament brillant. La composició bàsica és ou, una xicoteta porció d'aigua i pigments finament mòlts. A estos ingredients es poden afegir altres productes grassos, oliosos o ceris.

Generalment, els escuts es pintaven abans d'enquadernar el llibre i, per este motiu, un error en la disposició de l'escut comportava després que apareguera en la coberta posterior o en l'anterior, però en este cas amb la figura invertida. També és freqüent per esta raó que els escuts no estiguen centrats i porten de vegades sobreposat el títol del llibre.

32.

1381

Bernat Joan

ARV, *Justícia Civil*, segle XIV, llibre 432.

En aquest període les figures heràldiques adquireixen molt de protagonisme, arribant a ocupar la major part del camp heràldic.

33.

1396

Joan Torregrossa

ARV, *Justícia Civil*, segle XIV, llibre 700.

34

34.

1457

Miquel Bataller

ARV. Justícia 300 sous,
llibre 1.128.

Escut ogival dividit en
quatre parts o quarters.
Utilitza les armes
parlants repetides. En
aquest cas veiem una mà
empunyant una espasa
com a representació del
cognom Bataller.

Fins ací alguns esbossos sobre els protagonistes d'esta exposició, els justícies i els seus escuts d'armes. Ara, a esperar que els escuts que es mostren en estes vitrines permeten als qui visiten l'exposició conèixer millor els orígens i l'evolució de l'heràldica gentilícia en l'època de major dinamisme i riquesa artística. De la mateixa manera, cal desitjar que l'interés dels llibres dels justícies valencians es pugui veure acrescut en un futur per les aportacions dels estudiosos de l'heràldica, de la història, de l'art...

EXPOSICIÓ

Organització:

Laura Ménsua Muñoz i Francesc Torres Faus.

Lloc:

Sala d'exposicions de l'Arxiu del Regne de València.

Directora general:

Marta Alonso Rodríguez.

Muntatge:

Mónica Descals Hernández, Joan Alonso Llorca, Susana González Martínez, Beatriz Gómez-Senent López i Francisco Campuzano Juan.

Restauració:

Mónica Descals Hernández i Susana González Martínez.

FULLET

Edita:

Direcció General de Cultura.

Textos:

Laura Ménsua Muñoz i Joan Alonso Llorca.

Fotografies:

José Palanca Saurí, Elena Alcaide Romero i Francisco Campuzano Juan.

Tractament digital d'imatges:

Francisco Campuzano Juan.

Disseny:

Klíper Comunicació.

Imprimeix:

La Imprenta CG.

D.L.:

V-887-2014

a pt d'offere de honor en. Ona
pla sumis. Cunt. dia curra d'obatur
no m' pma q' ac pte l'any a' cat m'
d'vales
1404
Oferte.

